

בעל הזנוב

(עיון נפרשת פילגש ננבנה)

ויהי בימים ההם ומלך אין בישראל ויהי איש לוי גר בירכתי הר אפרים ויקח לו אשה פילגש מבית לחם יהודה: ותזנה עליו פילגשו ותלך מאתו אל בית אביה אל בית לחם יהודה ותהי שם ימים ארבעה חדשים. (שופטים יט, א-ב)

ר' אביתר הוא דאסכים מריה על ידיה (רש"י): לגלות לו סוד לכוין דברים הסתומים על אמיתתם). דכתיב: "ותזנה עליו פילגשו".

רבי אביתר אמר: זבוב מצא לה. ר' יונתן אמר: נימא מצא לה. ואשכחיה ר' אביתר לאליהו. א"ל: מאי קא עביד הקב"ה? א"ל: עסיק בפילגש בגבעה. ומאי קאמר?

אמר ליה: אביתר בני כך הוא אומר, יונתן בני כך הוא אומר. א"ל: ח"ו, ומי איכא ספיקא קמי שמיא?

א"ל: אלו ואלו דברי אלהים חיים הן - זבוב מצא ולא הקפיד, נימא מצא והקפיד. אמר רב יהודה: זבוב בקערה, ונימא באותו מקום, זבוב - מאיסותא, ונימא - סכנתא. איכא דאמרי: אידי ואידי בקערה, זבוב - אונסא, ונימא - פשיעותא.

אמר רב חסדא: לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל.

(גיטין ו, ב)

א. פתיחה

מערכת היחסים שבין האיש ופילגשו אינה מעניינת אותנו מצד עצמה. ר' אביתר ור' יונתן מתעמקים בסיבות שגרמו

לפילגש לברוח לבית אביה. אף הקב"ה עוסק בבירור סכסוכים קטנוניים אלו, משום שהמתרחש בין האיש והפילגש הוא ביטוי מהותי לפסוק הפתיחה: "ויהי בימים ההם ומלך אין בישראל". מלחמת האחים המחרידה, שפורצת בעטיים של אנשים אלו, כמעט ומביאה לכיליון שבת בנימין מכלל ישראל ח"ו. אין זה מקרה. התבוננות במתרחש בין בני 'וג' זה מאפשרת לנו להבין מה משמעות הכשל הלאומי ברמת הפרט. זהו תיאור המיקרו המשמש בבואה נאמנה למקרו, "שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל".

ר' אביתר ור' יונתן מסכימים שהביטוי "ותזנה עליו פילגשו", אינו כפשוטו. בדרך כלל, מתאר המקרא את המאורעות בגוף שלישי, כאילו אדם חיצוני להתרחשויות מתאר אותם, אך הוא מנסח אותם פעמים רבות באופן שבו הדמויות הפועלות רואות את הדברים. אותו איש לוי רואה את התנהגות הפילגש באופן החמור המבוטא בניסוח המקראי. הוא חש פגוע ונבגד כפי שאדם אחר היה חש לו היה נפגע מההתנהגות המתוארת בפשט הפסוקים. זנות, ודאי בין בני זוג, היא מהאסונות היותר כואבים. זיהויו את חוסר הקפדת פילגשו שיזוב לא יכנס - כמעשה של זנות, פותחת חלון למתרחש בתוכי אישיותו.

הימצאות זבוב בתוך קערת האוכל של איש זה היא מבחינתו אסון. פילגשו אמורה היתה לעשות כל מאמץ כדי שדבר נורא זה לא יתרחש. הוא אמנם מצליח בסופו של דבר להתגבר ולחנוק את התפרצות הזעם ("זבוב מצא ולא הקפיד"), אך הוא ראה בכך חטא כבד, שפילגשו עתידה ליתן עליו את הדין. ביום שבו הוא ימצא בקערה גם שערה - אזי הוא יבוא חשבון גם על הזבוב. איפוק עצמי יש כאן; אך לא סליחה ולא שכחה.

אכן מאד לא נעים למצוא זבוב בקערת האוכל. זבוב הוא בעל חי היוצר אסוציאציות מאד לא חיוביות, מעבר לכך שעלול הוא להביא אתו מחלות.

ב. יצר הרע דומה לזבוב

אמר רב: יצר הרע דומה לזבוב, ויושב בין שני מפתחי הלב, שנאמר (קהלת י'): "זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח".

(ברכות סא, א)

בחירתו של רב דווקא לזבוב - מובנת מאד. הזבוב חודר לכל מקום שברצונו לחודר אליו, מבלי שהוזמן לשם. הוא נמשך לזוהמה וטינופת ובכך הוא מעמיס על כנפיו ורגליו את כל החיידקים שנמצאים שם. לאחר מכן הוא עט על מאכלים ומסאב אותם בנגיפים שברגליו. גם הרעש שהזבוב משמיע הוא רעש מאד לא נעים, וכך גם צורתו וצבעיו. ישנם חרקים רבים בעולם, והזבוב איננו הדוחה שבהם. אך הזבוב הוא הקשה מבין אלה שהם חלק בלתי נפרד מחיינו. הוא לא יפה כפרפרים ולא מעניק מתיקות כדבורים, לא משמיד מזיקים כצרעה; אך לעומת זאת, הוא נוכח בחיינו יותר מכל השאר. יצר הרע הוא הכיעור בהתגלמותו, וההמחשה הטובה ביותר תהיה השוואתו לזבוב, ולא סתם זבוב אלא זבוב החודר לעומק החיים - "ויושב בין שני מפתחי הלב".

רבי לוי בשם רבי שמעון בר חלפתא אמר משל למה היה עמלק דומה? לזבוב שהיה לוחט אחר המכה כך היה לוחט עמלק אחר ישראל ככלב. עד שיצאו ישראל ממצרים שמע שנגאלו וזבא עליהם על הים.

(תנחומא, כי תצא ט)

"זבוב לוחט אחר המכה" - פירושו: נמשך בלהיטות לכאבם של אחרים ונהנה ממנו. אין הוא שמח בסבל של האחר. הוא פשוט מתפרנס ממנו. מתגלית בו אטימות מוחלטת לכאב של האחר והתייחסות רק לתועלת שניתן להפיק מכאב זה.

מסתבר שאין הוא יודע כלל שלאחר כואב. כשהוא חש בחולשה, הוא לוחט אל נקודת החולשה ויונק ממנה. תוך כדי כך הוא עלול להחדיר דרך הפצע את המחלה שהוא נושא מהפצוע הקודם. לא נעים אם כן לגלות זבוב בתוך האוכל. זוהי פלישה חודרנית המותירה חשש שהאוכל זוהם.

ג. ה'אני' והזבובים

תניא היה רבי מאיר אומר: כשם שהדעות במאכל, כך דעות בנשים: יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו - וזו היא מדת פפוס בן יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא. ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ושותהו - וזו היא מדת כל אדם, שמדברת עם אחיה וקרוביה ומניחה. ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך תמחוי מוצצו ואוכלו - זו היא מדת אדם רע. (גיטין צ, א)

כל אחד מהשלושה מצטער על כך שזבוב נפל לו לתוך כוסו. אך כל אחד מגיב באופן שונה, הן כלפי הזבוב והן כלפי אשתו. האחרון שבהם הוא אדם דוחה, שאינו חש כל ריחוק מהזבוב וממה שהוא מייצג. צערו היחיד הוא על שהזבוב נוטל מעט ממשקהו, ולכן: "מוצצו ואוכלו". אין להניח לזבוב לפגוע בהנאותי, ואולי גם ניתן להפיק הנאה יתירה מהגעת הזבוב: "ואוכלו"¹. כל מי שנותרו בו שרידי מודעות להיותו נברא בצלם א-להים בוחל באדם אשר כזה. זוהי מידת אדם רע שאין בו כל שאיפה לחיות חיי נקיות. הוא חש בנוח עם זוהמת העולם הזה ומתפלש בביצתו. מתוך כך הוא מקבל בשלוח את פריצות אשתו - קבלת הטינוף הגשמי היא מתוך הטינוף הרוחני.

ההקצנה לכיוון השני מופיעה באדם מהסוג הראשון. בראותו את הזבוב, הוא שוכח שהיה צמא. אין הוא מסוגל להרוות צמאונו במשקה שזבוב נגע בו. האיש שלפנינו לא מקבל הימצאות זבובים בעולמו, והוא מתאמץ כדי לא לאפשר להם חדירה לתוך חייו. כיון שזבוב נמצא באשר האדם נמצא, הרי שיצירת סביבה חסרת זבובים דורשת השקעה רבה ועצומה. האסוציאציות שהזבוב מעלה, וגם הסכנות האמיתיות שהזבוב טומן בכניפו, הן כאלו שלא מאפשרות לאיש שלפנינו לחיות את חייו. הוא נאלץ לפרוש רשתות על כל הפתחים והחלונות, לדאוג לכניסות כפולות ולהקפיד במשנה תוקף על נקינות ביתו. במקביל, אין באיש זה מוכנות לקבל כל שמץ לכלוך בהתנהגות אנשי ביתו: "שהיה נועל בפני אשתו ויוצא". חרדה מפני כל סיכון קלוש שעולמו ילוכלך. לכאורה - דמות מאד נקייה.

באמצע נמצא את איש הביניים: "זורקו ושותהו, וזו מידת כל אדם". ודאי שנפילת הזבוב אינה משמחת, אך היא גם אינה מתסכלת. איש הביניים לא יעלה על דעתו למצוץ את הזבוב, אך גם לא לשפוך את המשקה. מוכן הוא לשתות משקה שזבוב טייל בתוכו. לכאורה פשרנות יש כאן, ויתור על החלום לחיות חיים שאין בהם מתום, כניעה לחולשות החיים, מתוך ציפייה שהנוק לא יהא גדול מדי: "שמדברת עם אחיה וקרוביה ומניחה"².

1. בגרסא המקבילה שבתלמוד הירושלמי (סוטה פ"א ה"ז) מוכח שגם איש זה לא יאכל את הזבוב עצמו: "כן יש לך אדם זבוב מת לתוך כוסו והוא נוטלו ומוצצו ושותהו זה הרשע".
2. הגמרא במסכת מגילה (ג, ב) מסבירה את דברי המן "ולמלך אין שוה להניחם": "דאכלו ושתו ומבוז ליה למלכות, ואפילו נופל זבוב

ד. האיש הלוי

האיש הלוי מהר אפרים הוא אדם החרד מזבובים. פילגשו נדרשת לעשות כל מאמץ כדי שיצור נורא זה לא ייכנס לבית, והנה הוא מוצא זבוב בתוך הקערה: "ותזנה עליו פילגשו". לכאורה אדם שכולו נקיות.

אנו נפגשים עם איש זה בארבע מערכות:

1. הסכסוך עם הפילגש

2. המסע להשבתה

3. הדרך חזרה

4. התייצבותו בפני העדה

במערכה א' למדנו על עומק סלידתו של האיש מזבובים, ועל כך שפילגשו מבינה שכדאי לה לקום ולשוב לבית אביה. מערכה ב' מציגה את האיש מזווית שיכולה להיות מתוארת כחיובית: למרות זעמו הוא טורח לצאת ולפייס את פילגשו. עם הגיעו לבית אבי הנערה הוא מתקבל בהתלהבות ובזרועות פתוחות:

ויקם אישה וילך אחריה לדבר על לבה [להשיבו] להשיבה ונערו עמו וצמד חמורים ותביאהו בית אביה ויראהו אבי הנערה וישמח לקראתו.

ויחזק בו חתנו אבי הנערה וישב אתו שלשת ימים ויאכלו וישתו וילינו שם.

ויהי ביום הרביעי וישכימו בבקר ויקם ללכת ויאמר אבי הנערה אל חתנו סעד לבך פת לחם ואחר תלכו. וישבו ויאכלו שניהם יחדו וישתו ויאמר אבי הנערה אל האיש הואל נא ולין ויטב לבך.

ויקם האיש ללכת ויפצר בו חתנו וישב וילין שם.

וישכם בבוקר ביום החמישי ללכת ויאמר אבי הנערה סעד נא לבבך והתמהמהו עד נטות היום ויאכלו שניהם.

ויקם האיש ללכת הוא ופילגשו ונערו, ויאמר לו חתנו אבי הנערה: הנה נא רפה היום לערוב, לינו נא הנה חנות היום לין פה וייטב לבבך והשכמתם מחר לדרככם והלכת לאוהלך.

המקרא לא מתאר את שמחת הנערה על המפגש המחודש, אבל אביה שמח מאד. הפער בין הקרי (להשיבה) והכתוב (להשיבו) יוצר תחושה שהמטרה האמיתית אינה פיוס הפילגש. פיוסה הוא אמצעי להשבת האיש הלוי אליה. ארבעת החודשים שחלפו שכנעו אותו שכדאי לו לחדש את הקשר, אך המניע הוא לא רצון לפייס אותה אלא רצון לשוב וליהנות מהקשר.

מהמתואר בפסוקים עולה כי בואו של האיש מבשר חגיגה של ממש. אבי הנערה מחזיק בו, כמעט באלימות, ומאלץ אותו לשבת לאכול. על שלושת הימים הבאים אפשר לספר רק שהם ישבו, אכלו ושתו. גם ביום הרביעי, לאחר שהתיישבו לאכול לחם, הנה הם כבר שותים ומיד מגיע הערב, כך גם ביום החמישי. כשמתיישבים עם איש זה לסעודה היא הופכת

בכוסו של אחד מהן - זורקו ושותהו. ואם אדוני המלך נוגע בכוסו של אחד מהן - חובטו בקרקע ואינו שותהו". משמע שזאת ההתנהגות הנורמלית.

כך משמע גם במסכת עבודה זרה (סח, ב) אפילו ביחס לעכבר שנפל לשיכר, וכן נפסק בשו"ע (יו"ד קד, א) שעכברא דמתא שנפל לשיכר (אם לא שהה בתוכו מעת לעת) מותר. וכן לגבי הזבוב עצמו (יו"ד קז, ב; ועי' קד, ג) שאפילו שהה מעת לעת יהא מותר מטעם נטל"פ.

עד מהרה למשתה הנמשך שעות רבות, מבלי שניתן לשים לב לזמן החולף. אבי הנערה מנסה לעכב את אורחו עוד ועוד. מסיבות שכאלה הן הזדמנות נדירה.

מסתבר שהזמן מנוצל באופן שאין בו ברכה יתירה. לא דברי התורה הם שגרמו לזמן לחלוף בקלילות שכזו, דברי תורה אינם זקוקים לגיבוי של בקבוקי משקה. הסעודה יוצרת מצב של חוסר אחריות והיסחפות שנוגדת את כל תוכניות השיבה הביתה. הנה מגיע ערב של יום, וגיבורנו נוכח שוב לדעת שאבי הנערה הצליח להרוויח יום נוסף בנעימים. אבי הנערה יודע היטב כיצד לפתות את אורחו, הוא נוגע בנקודה הרגישה: בלב. "סעד לבך פת לחם, ולין ויטב לבך". אכילתו ושינתו הם האמצעים לפנות אל ליבו. ממילא אין להשתאות על שסעודה המתחילה בהשכמת הבוקר מסתיימת עם נטילת היום.³

הנערה אינה שותפה לחגיגה. "וישב אתו", "ויאכלו שניהם יחדיו", ושוב: "ויאכלו שניהם". והרי לא הגיע האיש אלא לדבר על ליבה להשיבה? נראה כי לא הפיוס והתפילה לעתיד מלא אהבה כנה יותר הוא שנידון על שולחן החוגגים, נראה יותר כי אין שם כל דיון. דבר אחד ניתן להניח בוודאות - זבובים לא נכחו בסעודה. ההנאה הרבה שבסעודה לא נפגמה חלילה בנוכחותם של זבובים, הכול היה נקי, מצוחצח, ללא שמץ של לכלוך.

בהמשך נראה כי האיש הלוי הוא איש שיחה מרתק. נעים להיות במחיצתו, בעיקר כששהייה זו מלווה במאכל ומשתה. במערכה זו הנוק הוא לעצמו ולמעגל הסובבים השמח בקרבתו. מהר מאד נראה כיצד לשונו החלקלק והפתלתלה תטיל את האומה כולה למלחמת האחים שכמעט כילתה שבט מישראל.

ה. אשה גדולה ואיש א-להים קדוש

ויהי היום ויעבר אלישע אל שונם ושם אשה גדולה ותחזק בו לאכול לחם, ויהי מדי עברו יסור שמה לאכול לחם. ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש א-להים קדוש הוא עבר עלינו תמיד. נעשה נא עלית קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה והיה בבואו אלינו יסור שמה. (מלכים ב, ד, ה-ו)

"ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש א-להים קדוש הוא." אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מכאן, שהאשה מכרת באורחין יותר מן האיש. "קדוש הוא", מנא ידעה רב ושמואל, חד אמר: שלא ראתה זבוב עובר על שלחנו, וחד אמר: סדין של פשתן הציעה על מטתו ולא ראתה קרי עליו. (ברכות י, ב)

גם בשולחנו של אלישע אין זבובים, אך מסיבות שונות לחלוטין מהסיבות שבגללן אין זבובים (בדרך כלל) על שלחנו של האיש הלוי. האיש הלוי מונע בכוח מהזבובים להגיע, סלידתו מהם מביאה אותו לנקוט בצעדים שלא יאפשרו להם

3. שאלה מעניינת היא, היכן נעלם יום השבת. מהפסוקים עולה שהדרך ארכה לא פחות מיום תמים. יום אחד לדרך הלך, עוד ארבעה ימי משתה והיום החמישי שבו הם יצאו רק כשפנה לערוב. אם יצא איש הלוי לדרך בבקר יום ראשון בשבוע, הרי שהיום שבו הוא שב לביתו הוא יום ששי אחר-צ. יתכן שהוא הגיע לגבעת בנימין לאחר קבלת השבת וזה יכול להסביר מדוע אין איש רוצה לארח את מחלל השבת בביתו. הסבר זה בעייתי כיון שהוא מתאר את האיש המארח: "והנה איש זקן בא מן מעשהו מן השדה בערב", וקשה לקבל שחילל שבת בפרהסיא. אם נרצה להימנע מלייחס לאיש הלוי חילול שבת או אפילו רצון לחילול שבת הרי שהיום הרביעי לשהותו חייב להיות אחר השבת, שכן ביום זה הוא מתכנן לשוב לביתו. או אז עולה שיום הששי ו/או יום השבת הם שניים מתוך ימי המשתה שנערכו בבית אבי הנערה. יהיה אשר יהיה, יחס של קדושה ליום השבת לא נרמז בפסוקים.

להיכנס. אך בלא צעדים אלו, היו הזבובים שמחים להשתתף בסעודתו. מאלישע, לעומת זאת, הזבובים מתרחקים מעצמם, בלא אמצעי מיגון; שאם לא כן לא היה בכך כל ייחוד. מסתבר שאף הנביא, לפחות ככל אדם, סולד עד מאד מזבובים, אך שלא כאותו איש הלוי, סולד הנביא בעיקר מאותו זבוב השוכן עמוק עמוק בתוכנו פנימה - בין שני מפתחי הלב. נגד זבוב היצר הרע מרכזו אלישע את כל גדלות מאבקו. ניקיון וזכות שואף הוא למצוא בקרב לבו. ומשזכה לכך - שוב לא יקרב זבוב אל שולחנו, גם אם מעדני מלך יהיו מונחים עליו.

האיש הלוי לא היה מסכים לאכול מפיתה של האישה הגדולה משונם. הן ביתה אינו מוגן מפני זבובים. על שכמותו אמר רבי מאיר: "יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו, וזו היא מדת פפוס בן יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא". לאלישע, לעומתו, נעים בביתה: "ויהי מדי עברו יסור שמה לאכול לחם". בתחילה קשה היה עליו להתארח. האשה היתה צריכה להתאמץ, "להחזיק בו", כדי שישכים להיכנס לביתה. אך לאחר הפעם הראשונה עושה אלישע מנהג של קבע לסור שמה לאכול לחם. והאשה - אכן אשה גדולה היא, מכרת באורחין יותר מן האיש.

רש"י: ושם אשה גדולה - חשובה.

ובתרגום יונתן: דחלת חטאין (יראה מעבירות).

לעיני הבשר לא תמיד ניכר היה באלישע שאיש א-להים קדוש הוא, אך היא רואה. יש אנשים שחברתו של איש הלוי נעימה להם יותר מחברתו של אלישע. ראינו כיצד הזמן עובר מהר בחברתו, עד כמה מצטער אבי הנערה על שהארוחות המשותפות לא יימשכו עוד ועוד. איש שלא נותן לזבוב להגיע למאכליו, ודאי שלא ייתן לרוב לדבוק בבגדו, והוא כולו אומר ניקיון. עיניה של האשה הגדולה משונם לא נשואות לאורחים שכאלה - גם אם סביבם אין זבובים. אשה זו לא מקדישה את זמנה להרחקת זבובים, אף שמן הסתם היא מזהה אותם כמציאות שלילית. היא היודעת שזבובים פיזיים הם ביטוי לזבוב שבלב, היא היודעת שלחימה בזבוב הפיזי לא מחרידה את הזבוב שבלב משלוותו. על האשה משונם נאמר: "ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ושותהו, וזו היא מדת כל אדם, שמדברת עם אחיה וקרובה ומניחה". אין לשמוח על שזבוב טינף את המשקה, וגם אין להתיימר ולהתנהג כאילו חי אני בעולם שכולו טהרה וברק. שואפת ומתגעגעת היא האשה לחיים שאין בהם מתום, ויודעת היא שהדרך ארוכה ארוכה. כשמוזהה היא אדם שהצליח לרומם את חייו, משתדלת היא מאד ומשכנעת את אישה להידבק בו: "נעשה נא עלית קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה, והיה בבואו אלינו יסור שמה".

ו. ליל הזבובים

המערכה הבאה היא הזוועה השמורה בזיכרון ישראל כסיפור "פילגש בגבעה". בנים לעם ישראל שוקעים בתהומות של תאוה ורשע, עד שזכר סדום פורץ בהכרח.

המה מיטיבים את לבם והנה אנשי העיר אנשי בני בליעל נסבו את הבית מתדפקים על הדלת ויאמרו אל האיש בעל הבית הזקן לאמר הוצא את האיש אשר בא אל ביתך ונדענו.

ויצא אליהם האיש בעל הבית ויאמר אליהם: אל אחי אל תרעו נא אחרי אשר בא האיש הזה אל ביתי, אל תעשו את הנבלה הזאת.

הנה בתי הבתולה ופילגשהו, אוציאה נא אותם וענו אותם להם הטוב בעיניכם, ולאיש הזה לא תעשו דבר הנבלה הזאת.

הפיתרון שמציע הזקן מזכיר את דברי לוט, אך אין בכך להביא מזור למכאובינו: מה פשר ההיגיון הטמון בדבריו! בכלל נראה שבעל הבית מקיים קשרים חיוביים עם בני הבליעל: "ויצא אליהם... ויאמר אליהם". הוא אף מנסה לשכנעם בטיעון: "אחרי אשר בא האיש הזה אל ביתי", וכי בבית אחר אין זה מעשה נבלה!:

ולא אבו האנשים לשמע לו ויחזק האיש בפילגשו ויצא אליהם החוץ וידעו אותה ויתעללו בה כל הלילה עד הבקר וישלחוה [בעלות] כעלות השחר.

ותבוא האשה לפנות הבוקר ותפל פתח בית האיש אשר אדוניה שם עד האור. ויקם אדוניה בבוקר ויפתח דלתות הבית ויצא ללכת לדרכו, והנה האשה פילגשו נופלת פתח הבית וידיה על הסף.

ויאמר אליה קומי ונלכה, ואין עונה. ויקחה על החמור, ויקם האיש וילך למקומו. ויבוא אל ביתו ויקח את המאכלת ויחזק בפילגשו וינתחה לעצמיה לשנים עשר נתחים וישלחה בכל גבול ישראל.

והיה כל הראה ואמר לא נהיתה ולא נראתה כזאת למיום עלות בני ישראל מארץ מצרים עד היום הזה, שימו לכם עליה עוצו ודברו.

האיש מחזיק בפילגשו⁴ נגד רצונה ומוציאה אל הייסורים, אל הזוועה, אל הגיהנום שיסתיים במותה. אולי חרדה איומה היא ששיבשה את שיקול דעתו והביאה אותו לפעולה מרושעת שכזו. בתום לילה⁵ נורא מכול מצליחה הפילגש לאסוף את שרידי כוחותיה ולהגיע עד פתח הבית. מדוע היא לא דופקת בדלת וזועקת לעזרה? הן גוססת היא! ההספיקו כוחותיה בדיוק מעט פחות משנדרש, ההצליחה להגיע עד פתח הבית ובדיוק שם כרעה נפלה! "והנה האשה פילגשו נופלת פתח הבית וידיה על הסף". כיצד הניחה את ידיה על הסף⁶, מה טעם דחפה אותם מתחת לדלת?

ז. בעל זבוב

התבוננות במקראות תתן לנו תשובה לשאלות אלו, תשובה המכה ברשעותה: "ויקם אדוניה בבוקר ויפתח דלתות הבית ויצא ללכת לדרכו, והנה האשה פילגשו נפלת פתח הבית וידיה על הסף". אדוניה קם, קם ממשכבו. כל הקורא את המקראות עומד ומתפלל על אומללה זו, והנה מתברר שמנוול זה הלך לישון. גם אם לא עמד בניסיון ושילח את פילגשו תחתיו, מצפים אנו שיעמוד כל הלילה בתפילה ובתחנונים, ולפחות בדאגה ובציפייה להצלתה. הן בדרך לבית ד' הוא, כך סיפר לאיש הזקן. אולם בתוך הבית - שלווה. הוא אפילו לא משכים, כפי שנהג בבית אבי הנערה, אלא קם כדרך כל אדם. גם אם הגיעה הנערה אל הדלת ודפקה, איש לא שמע את דפיקותיה. אנשי הבית היו שקועים בשינתם. כך נפחה את נשמתה בעודה נשענת על הדלת ודופקת. לכן כשנפתחו דלתות הבית נפלה היא פנימה וידיה הוטלו על הסף.

4. מכאן הוא מתואר כ"אדוניה", טיב מערכת היחסים שביניהם נחשפת כאן כיחסי סוס ורוכבו.

5. הכתיב הוא "בעלות השחר" והקרי - "בעלות השחר". הכתיב מבטא את ההתרחשות האסטרונומית והקרי את תחושת האשה;

ההתעללות פסקה, אך השחר לא עלה וכבר לא יעלה שוב בחייה. היא שרויה בחושך אין קץ.

6. סף - מפתן, אסקופה, האדן המקשר למטה את שתי מזוזות הפתח (מילון אבן שושן).

בכך לא די. האיש קם בבוקר ומתנהג כאילו שכח את פילגשו ואת שעולל לה: "ויצא ללכת לדרכו". הוא לא מבקש אחר הפילגש ואף לא ממתין לה, להפתעתו הוא פוגש אותה מבלי שהתכוון לכך: "והנה האשה פילגשו". מסכת הרשע נמשכת. רק מותה של האשה מציל אותה מלפגוש ביחס מפלצתי מצד זה שאמור היה להיות אלוף נעוריה ההולך ומדבר על לבה שתשוב. "ויאמר אליה: קומי ונלכה, ואין עונה; ויקחה על החמור, ויקם האיש וילך למקומו". אמור היה האיש לכרוע לצידה ולבדוק את מצבה. צריך היה להזעיק עזרה רפואית. אך הוא טורח רק לפקוד בקרירות: "קומי ונלכה", ומשלא בא מענה, העמיסה על החמור, משל שק גרעינים היא. ואולי עוד ניתן היה להצילה! ויבוא אל ביתו ויקח את המאכלת, ויחזק בפילגשו וינתחה לעצמיה לשנים עשר נתחים, וישלחה בכל גבול ישראל. והיה כל הרואה, ואמר, לא נהיתה ולא נראתה כזאת למיום עלות בני ישראל מארץ מצרים עד היום הזה, שימו לכם עליה עוצו ודברו.

האם מצליח האיש לכבוש את כאבו הפרטי, ולקום ולחתוך את גופת יקירתו מתוך דאגתו לשפל אליו הידרדרו בני לעם ישראל! האם למען קידוש השם הוא מוכן לנוול את פילגשו ולעכב את קבורתה! לנו מותר להטיל בכך ספק כבד. התבוננות בדבריו תראה לנו כי האיש הוא בעל פה מפיך מרגליות וכושר שכנוע אדיר. הוא מצליח לארגן אנשים המסתובבים בכל גבול ישראל עם נתחי הפילגש; מבצע לוגיסטי סבוך בהתחשב בתנאי התחבורה של אותם ימים. הדבר היה חייב להיעשות בזריות, שכן אי אפשר להסתובב עם בשר יותר משנים-שלושה ימים. האיש הלוי מצליח במסע השכנוע. הוא מצליח לקומם את האומה נגד איש בנימין.

ויצאו כל בני ישראל, ותקהל העדה כאיש אחד למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד אל ד' המצפה. ויתצבו פנות כל העם כל שבטי ישראל בקהל עם הא-להים, ארבע מאות אלף איש רגלי שולף חרב.

ח. מלך זבוב

במפגש האחרון שלנו עם אותו איש לוי, הוא מופיע כבר כדמות בעלת מעמד ציבורי.

וישמעו בני בנימן כי עלו בני ישראל המצפה, ויאמרו בני ישראל, דברו איכה נהיתה הרעה הזאת. ויען האיש הלוי איש האשה הנרצחה ויאמר: הגבעתה אשר לבנימן באתי אני ופילגשי ללון. ויקומו עלי בעלי הגבעה ויסובו עלי את הבית לילה, אותי דמו להרוג ואת פילגשי ענו ותמת. ואוחז בפילגשי ואנתחה ואשלחה בכל שדה נחלת ישראל כי עשו זמה ונבלה בישראל. הנה כולכם בני ישראל הבו לכם דבר ועצה הלום. ויקם כל העם כאיש אחד לאמר לא נלך איש לאהלו ולא נסור איש לביתו. ועתה זה הדבר אשר נעשה לגבעה עליה בגורל. ולקחנו עשרה אנשים למאה לכל שבטי ישראל ומאה לאלף ואלף לרבבה לקחת צדה לעם לעשות לבואם לגבע בנימן ככל הנבלה אשר עשה בישראל. איש הלוי עומד מול כל שבטי ישראל בקהל עם הא-להים ומוסר את עדותו, עדות הלוקה בעיוותים?

7. הערת המערכת: עי' במאמרו של הרב יצחק קופמן: "התמודדות עם הטעיה ודמוגוגיה, בסיוע נבואה שהוצרכה לדורות" (צ'הר ה').

1. מדבריו משמע שהפשע היה מאורגן על ידי ראשי הצבור בעלי הגבעה. במקרא עצמו לא מוזכר שאנשי העיר, בני הבליעל היו בעלי הגבעה.
 2. אותו לא דימו להרוג.
 3. אין הוא מזכיר את חלקו בהדיפת הפילגש החוצה.
- בסוף עדותו הוא מוסיף קריאה לכלל ישראל: "הנה כלכם בני ישראל הבו לכם דבר ועצה הלום".⁸ הוא חקירה קצרה היתה מגלה את הבעיות הקשות שבגרסתו ומעלה פקפוק באמיתות דבריו, אך חקירה זו לא נערכת.⁹ הוא בעל הדין, הוא העד והוא גם הדיין. אין איש מפסיק את דבריו, אין איש מוחה על שנטל לעצמו את הזכות לקרוא את העם לתגובה. דבריו גורמים לעם לקום כאיש אחד ולהכריע את דינה של גבע בנימין: "לעשות לבואם לגבע בנימין ככל הנבלה אשר עשה בישראל".
- אין זה אלא שאיש זה הוא אדם רהוט לשון, המשדר רושם חיובי ואמין. אין אחד החושש שמא אין הוא נוכח אלא בהצגה. הרי איש נקי הוא, הנשמר מכל שמץ לכלוך, כל כולו אומר זוך וטוהר. הסמכות שנטל לעצמו מתקבלת בהסכמה.

ט. ה'אני' הנקי!!

התנהגות האיש היא חידה. מתנהג הוא כמפלצת חסרת רגשות ואטומה לחלוטין; אולם אין זה הרושם שהוא מעורר בסובבים אותו. פילגשו נאותה לשוב אליו. אביה שמח לקראתו ומתקשה להיפרד ממנו. לאיש הזקן מהגבעה הוא מספר שדרכו לבית ד' וניכר שהוא מצליח לשכנעו.¹⁰ קהל מאות האלפים הנאסף מולו מקבל אותו כדובר אמת. אם היה האיש מפלצת צינית, היו שכניו ומכריו מודיעים על כך לכולם.

ננסה להסביר את פשר יחסו. האיש הלוי הוא נקי באופן כפייתי, ונקיות זו מוסברת רק באישיות שחושבת שיכולה היא שלא להיחשף לכלוך. מסתבר שהישגיו בתחום הניקיון הם מרשימים: כך היה אצלו הניקיון הגשמי, וכנראה - גם הניקיון הרוחני. נראה גם שלדעתו יש בו היכולת להיות מנוטרל מכל השפעה חיצונית, ובכך יש בוז לעולם שמחוצה לו. אך לכלוך קיים גם בעולם שמסביבו וגם בעולם שבתוכו. אנו לא הופתענו מכך שזבוב הצליח להגיע לקערות; אפילו פרעה מלך מצרים לא נמלט מכך.¹⁰

אדם שלא מוכן להכיר בחולשותיו, ממילא גם לא נערך לקראת היום שבו חולשות אלו יסתערו עליו. אולי מצליח הוא לבנות חיי יום-יום שאין בהם בעיות גדולות מדי, אך מה יעשה הוא ביום פקודה? כאשר הוא נקלע בפתאומיות לתוך

8. יתכן שגם העובדות המדויקות היו מספיקות כדי להניע את קהל ישראל לצאת למלחמה. אולם בפועל, המלחמה היתה על בסיס תיאורו של אדוני הפילגש.
9. "הנה איש זקן בא מן מעשהו מן השדה בערב והאיש מהר אפרים והוא גר בגבעה ואנשי המקום בני ימיני. וישא עיניו וירא את האיש האורח ברחב העיר ויאמר האיש הזקן אנה תלך ומאין תבוא. ויאמר אליו עברים אנחנו מבית לחם יהודה עד ירכתי הר אפרים משם אנכי ואלך עד בית לחם יהודה ואת בית ד' אני הולך ואין איש מאסף אותי הביתה. וגם תבן גם מספוא יש לחמורינו וגם לחם ויין יש לי ולאמתך ולנער עם עבדיך אין מחסור כל דבר. ויאמר האיש הזקן שלום לך רק כל מחסורך עלי רק ברחוב אל תלך. ויביאהו לביתו [ויבול] ויבל לחמורים וירחצו רגליהם ויאכלו וישתו" (פסוקים טז-כ).
10. "חטאו משקה מלך מצרים והאופה" (בראשית מ, א). "שנמצא זבוב בפילי פוטרין שלו" (ב"ר פח, ב), ופירש רש"י: "בכוס של בשמים שהיה שותה לאחר המרחץ".

אירוע המאיים עליו כה קשות, הוא עלול לקרוס לחלוטין. כך היה ביום שבו מצא זבוב בקערה. אבדן שליטה היה שם, שהתבטא בהתנהגות שגרמה לפילגשו לעזוב; עובדה שציערה אותו והטריחה אותו לשוב ולפייסה. כך היה באותו ליל בלהות שבגבעת בנימין: "המה מיטיבים את לבם והנה אנשי העיר אנשי בני בליעל נסבו את הבית מתדפקים על הדלת ויאמרו אל האיש בעל הבית הזקן לאמר הוצא את האיש אשר בא אל ביתך ונדענו".

אדם המודה ומודע לנטיות שליליות שבו, מברר כיצד לא להיכנע להם, על אף שאת עצם מציאותם אין הוא תמיד מצליח לעקור. היודע שאינו מחוסך בפני העולם החיצוני - מעריך את עוצמת עולם זה, לומד לצפות למתקפות עזות, ולומד להתגונן מולם. אך עמדתו המוסרית של האיש שלנו קרסה שוב, הפעם לחלוטין: "ויחזק האיש בפילגשו ויצא אליהם החוץ".

שערי תשובה לא ננעלו, גם אל מול החטאים היותר נוראים. אך אין תשובה בלא וידוי על הכרת החטא, עזיבתו וקבלה לעתיד - וידוי כלפי שמיא, שיכול להיות אמיתי רק אם מודה האדם באמת כלפי עצמו. זה שלא מוכן להודות בהיותו מלוכלך, לא יוכל לשוב ולתקן את מעשיו. הפיתרון היחיד הוא בריחה - הדחקה. לא את הסובבים אותו משקר האיש, אלא את עצמו. ומתוך שאין הוא יכול להישיר מבט אל מול האמת הוא מוחק אותה מתודעתו: "ויקם אדניה בבקר ויפתח דלתות הבית ויצא ללכת לדרכו". ואיך הפילגש? שכח! או שאין הוא רוצה לפגוש אותה כיון שאין בו יכולת להביט בעיניה.

מותה של הפילגש פתר לו בעיה. הוא יוצא לקרב, לא נגד חולשותיו, אלא נגד בני הבליעל מהגבעה. הוא מרכז את כל מחשבותיו בהדגשת פשעם, שאכן נורא הוא, אבל בכך הוא פוטר עצמו מלטפל בבעייתו שלו. "וישלחה בכל גבול ישראל" - מבצע, שכאמור, דורש מאמצים מרובים והון רב. נראה שבתארו את הלילה לפני כל העם הוא הדחיק את הפרטים שאינם נעימים לו, עד שהוא משוכנע בדבריו. רק כך יכולים היו דבריו לשכנע את קהל השומעים.

י. נקי כפים ובר לבב

סדר הופעת האומה אינו מקרי. ודאי שמאורע כה משמעותי כמלחמת פילגש בגבעה לא אירע במקרה. לא בגלל מסמך קטן התגלגלו המאורעות. מאמינים אנו כי בורא עולם הוא המנהל את חייו. התפרצות זו, שכמעט וגדעה שבט בישראל, היא ביטוי למשבר המאפיין את האומה כולה, ולא רק למערכת יחסים קלוקלת בין בני זוג¹¹. אותו איש לוי הוא אב טיפוס מאפיין של המחלה הרוחנית שגרמה להתמוטטות הקשה. המאפיין אותו יותר מכול הוא ניסיונו להציל את עצמו, חרדה עמוקה מכל צל צלו של לכלוך ושל סכנה לישותו הפרטית¹².

11. שבחרו שלא לזכות ברית ולא להינשא כדת וכדין.

12. לדברי ר' יונתן (שהובאו בתחילת הדברים) מצא האיש נימא-שערה. אפשרות אחת היתה שהשערה נמצאה בקערה ואז כועס הוא על חוסר האסתטיות. האפשרות השנייה היא שמצא שערה באותו מקום, דבר המהווה סכנה כהסבר רש"י לעיל. אלא שאפשרות שכך יקרה היא נמוכה ביותר על סמך דברי הגמרא במסכת כתובות (עא, ב): "שלא מציוו שיעל שמת בעפר פיר" וע"ש.

הפיתרון הנעלה ביותר הוא הפיתרון של אלישע, לקדש את עצמו מבפנים ובכך להיות מחוסן בשעת המגע עם כל האימים שבחוץ. אך כל עוד לא הגענו, לכך נותרו לנו שתי דרכים. דרך אחת היא דרכו של האיש שבו עסקנו: נאטום את סביבתנו הפרטית לכל חשש לכלוך. נקים ועדות קבלה, שיפקחו על כך שליישובינו ולמוסדותינו לא יחדרו חלילה זבובים, העלולים לטנף את בתינו הנקיים. ענני הזבובים ישוטטו באין מפריע, העיקר שנצליח ליצור לעצמנו פינות שקטות. אך דרך זו לא תצליח. מבין שני מפתחי הלב יפרוש הזבוב כנפים; ואנו נפרוש כפיים ונתפלא מאין חדרו הנגיפים. דרך זו היא מימוש של הפסוק: "בימים ההם אין מלך בישראל" איש הלוי הוא כאמור מיקרו קוסמוס המשקף את מצב העם באותם ימים, ולא במקרה התרחש האסון דווקא דרכו.

הדרך האחרת היא דרכה של האשה הגדולה משונם: שואפת היא לעולם שאין בו זבובים, לעולם שכולו טוב, קודש וטוהר. אולם בינתיים, אין היא משקיעה מאמץ בבריחה ממוקדי הדגירה או בכיסויי הבית ברשתות, אלא בחוסן הרוחני הפנימי שלה ושל אישה, אותו היא יונקת מן המפגש הבלתי אמצעי עם חייו הגשמיים של איש הא-להים. אין היא פוחדת מן הקרבה אל הביצות ומוקדי הדגירה של הזבובים. אותה אשה נשארה לגור בשונם שבממלכת שומרון, אשר אחזיה מלכה הולך לדרוש ב"בעל זבוב אלוהי עקרן"¹³, ולא עברה לממלכת יהודה, שמצבה הרוחני היה טוב בהרבה. לא אילוץ היא רואה בכך, אלא דרך חיים, באומרה: "בתוך עמי אנוכי יושבת". מבקשת היא לנסות ולהילחם באותם זבובים על ידי חיסול הסיבות שמביאות לקיומם. איכות החיים בדרך זו נראית פחות נוצצת. אך אין היא מוותרת אלא על ברק חיצוני ומזויף; ברק שלעיתים מסמא את העיניים מלהכיר בבעיות.

ההולכים בדרך זו יודעים להתאמץ ולחפש את אותם אנשי א-להים שביערו מקרבם את הרע. הם יודעים בענווה שהם עוד לא זכו לכך, ולכן משתדלים להידבק בבחירי הצדיקים. לא פשרה ולא ויתור יש בהם אלא סבלנות, סבלנות אין קץ. שאיפתם אינה לבניית ד' אמותיהם בלבד אלא לבניית מלכות ישראל.

